

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Гендерні особливості психологічної адаптації вимушених
українських мігрантів

Студентки 2 курсу групи ЗПС-61 другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Психологія» за спеціальністю 053 –
ПСИХОЛОГІЯ
Єлизавети МАЛЬЦЕВОЇ

Керівник: к. мед. н., доц. ЗВО
Олена МИЛОСЛАВСЬКА

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____
Кількість балів: _____

Члени комісії _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
(підпис)	(прізвище та ініціали)
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Зміст

Вступ	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ	6
1.1. Поняття психологічної адаптації	6
1.2. Особливості психологічної адаптації в контексті вимушеної міграції	9
Висновки до розділу I	14
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ	15
2.1. Мета, завдання, характеристика вибірки	15
2.2. Методи дослідження	16
Висновки до розділу II	19
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ	20
3.1. Аналіз виразності досліджуваних показників	20
3.2. Встановлення зв'язку невротизації і психопатизації та виразності гендерних ознак вимушених українських мігрантів	30
3.3. Визначення гендерних особливостей соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів	33
3.4. Визначення гендерних особливостей міжособистісних відносин вимушених українських мігрантів	36
3.5. Визначення гендерних особливостей невротизації та психопатизації вимушених українських мігрантів	37
Висновки до розділу III	41
ВИСНОВКИ	43
Література	46

Вступ

Актуальність. Сьогодні питання вимушеної міграції, спричиненої воєнною агресією, належить до найгостріших проблем сучасної України. За інформацією Центру економічної стратегії, нині за межами країни перебуває понад п'ять мільйонів українців, які були змушені залишити свої домівки. Наукові дослідження переконливо свідчать, що вимушений виїзд має значно потужніший вплив на адаптаційні можливості особистості, ніж добровільна еміграція, адже супроводжується високим рівнем стресу, втратами соціальних зв'язків і відчуттям невизначеності. Відтак проблема адаптації українських переселенців у нових соціокультурних умовах набуває особливої ваги, оскільки від неї залежить цілісність їхнього психологічного функціонування за кордоном. Це зумовлює необхідність активного наукового вивчення даного явища.

Одним із перспективних напрямів такого аналізу, на наш погляд, є розгляд процесів адаптації крізь призму гендерних особливостей поведінки, адже гендер виступає важливою психологічною категорією, пов'язаною з характеристиками гнучкості, універсальності та адаптивності особистості. Саме у цьому контексті в межах даного дослідження розглядається зазначена проблематика.

Мета роботи: визначити гендерні особливості психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

Об'єкт дослідження: психологічна адаптація особистості.

Предмет: гендерні особливості психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

Завдання: 1) Провести теоретичний аналіз проблеми гендерних особливостей психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

2) Встановити зв'язок невротизації та виразності гендерних ознак вимушених українських мігрантів.

3) Визначити гендерні особливості соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

4) Визначити гендерні особливості міжособистісних відносин вимушених українських мігрантів.

5) Визначити гендерні особливості невротизації та психопатизації вимушених українських мігрантів.

Гіпотеза: фемінні особи в ході реалізації адаптаційних процесів схильні орієнтуватися на емоційну підтримку та зовнішній контроль, маскулінні – на автономність і самостійність у подоланні труднощів, тоді як андрогінні поєднують гнучкість міжособистісної поведінки з внутрішньою стійкістю.

Методики: 1) Статеврольовий опитувальник С. Бем.

2) Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса - Р. Даймонда.

3) Опитувальник міжособистісних відносин Шутца.

4) Опитувальник визначення рівня невротизації та психопатизації (РНП).

Для статистичної обробки даних використовувалися наступні **методи математичного аналізу:**

1) Описові статистики – для визначення міри виразності досліджуваних змінних.

2) Критерій Колмогорова-Смирнова – для перевірки відповідності даних нормальному розподілу.

3) Критерій Хі-квадрат – для визначення того, чи є певні гендерні типи достовірно переважаючими у представленості серед вибірки вимушених українських мігрантів.

4) Кореляційний аналіз Спірмена – для встановлення лінійного зв'язку невротизації та виразності гендерних ознак.

5) Критерій Краскелла-Уолліса – для порівняння носіїв трьох гендерних типів за показниками психологічної адаптації.

Вибірка: У дослідження було залучено вибірку (загалом 65 осіб), яка за своїми соціально-демографічними показниками була репрезентативною по відношенню до генеральної сукупності вимушених українських мігрантів. Це були особи у віці від 18 до 71 року, які через війну були змушені покинути межі України та виїхати до країн Європи, США та Канади. Серед досліджуваних – 33 жінки та 32 чоловіка.

Практична значущість роботи полягає в тому, що отримані за її підсумком дані можуть стати основою для розробки психологічних програм підготовки мігрантів для виїзду, з урахуванням їхньої гендерно-специфічної поведінки, що дозволить здійснювати таку підготовку більш ефективно. Крім того, отримані результати можуть стати підґрунтям для формування державної політики у сфері підтримки мігрантів і розвитку спеціалізованих навчальних програм для фахівців, які працюють із зазначеною соціальною категорією у кризових ситуаціях.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

1.1. Поняття психологічної адаптації

У сучасній психологічній науці поняття психологічної або соціально-психологічної адаптації розглядається як окрема, відносно вузька складова ширшого феномена адаптації, що охоплює весь комплекс процесів, спрямованих на підтримання ефективного функціонування людини у змінних умовах середовища [4]. Під адаптацією розуміють здатність організму змінювати власну структуру, поведінкові моделі й систему взаємодій для досягнення оптимальної відповідності між внутрішніми потребами та зовнішніми обставинами. Відтак адаптація може проявлятися у трьох взаємопов'язаних формах: як процес (динамічна послідовність змін, що супроводжують входження індивіда в нове середовище та поступове прийняття його норм), як риса (індивідуальна властивість, що забезпечує гнучке й ефективне пристосування до нових вимог), а також як стан, який відображає рівень реалізації наявного адаптаційного потенціалу та ступінь внутрішньої рівноваги людини.

Водночас ототожнення понять «адаптація» та «соціально-психологічна адаптація» є некоректним, оскільки остання має чітко виражену соціальну детермінованість і безпосередньо пов'язана з функціонуванням особистості як активного суб'єкта міжособистісних і групових взаємодій. Вона включає не лише пристосування до умов середовища, а й активний вплив на нього, що вимагає врахування складної, багаторівневої структури особистості та її соціального досвіду. Це, своєю чергою, зумовлює розмаїття підходів до вивчення феномену адаптації, формування різних теоретичних інтерпретацій і наукових парадигм.

З позицій соціального біхевіоризму адаптацію тлумачать як результат пошуку людиною оптимального балансу між зовнішніми соціальними

вимогами та власними внутрішніми потребами [9]. У цьому процесі переважає когнітивний аспект: порушення рівноваги в будь-який бік призводить до дезадаптації. Особа, зосереджена лише на задоволенні особистих інтересів, неминуче вступає у конфлікт із соціальним оточенням, тоді як надмірне підпорядкування суспільним очікуванням стає причиною емоційного виснаження, фрустрації й втрати відчуття автентичності.

Дж. Роттер розглядав соціально-психологічну адаптацію переважно як стан [68], вводячи поняття соціального очікування – впевненості індивіда у тому, що його поведінка буде схвалена та підкріплена соціальним середовищем. На думку Е. Толмена, процес адаптації нерозривно пов'язаний із функціонуванням когнітивних карт – стійких ментальних структур, які відображають звичні способи дії та взаємодії [72]. Чим більш усталені попередні схеми, тим складніше людині змінити поведінку у нових обставинах.

Представники інтеракційних концепцій тлумачать соціально-психологічну адаптацію як двосторонній процес взаємообміну між особистістю та соціальним середовищем, у якому задовольняються потреби обох сторін [71]. Підкреслюється, що зміни відбуваються не лише в індивіді, а й у соціумі, який реагує на нові способи поведінки. Подібну позицію поділяв А. Бандура, котрий бачив у процесі адаптації взаємний обмін досвідом між людиною та іншими членами спільноти [48]. Результатом такої взаємодії стає формування системи когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів адаптивного потенціалу, що дозволяють особистості ефективно діяти на основі як власного, так і соціально засвоєного досвіду.

Дж. Келлі, спираючись на ідеї когнітивної детермінації, наголошував на ролі соціального контексту як провідного чинника особистісного розвитку [59]. Він доводив, що успішне входження в нове середовище здійснюється через систему особистісних конструктів – індивідуальних способів інтерпретації й прогнозування соціальної реальності. У теорії діадної взаємодії Дж. Тібо та Г. Келлі адаптація розглядається як форма

міжособистісного обміну, ефективність якого визначається співвідношенням витрат і винагород [71]. Якщо винагороди переважають над витратами, процес адаптації відбувається гармонійно, у протилежному випадку – породжує конфлікти та напруження.

Згідно з концепцією Дж. Міда, адаптаційна здатність особистості прямо залежить від уміння передбачати поведінку та наміри інших людей [71]. Найуспішніше пристосовується той, хто здатний не лише реагувати на соціальні впливи, а й прогнозувати їх наперед. У психоаналітичній традиції З. Фрейда адаптація тлумачиться крізь взаємодію структур психіки – Ід, Его та Супер-Его [57]. Високий рівень контролю з боку над-Я сприяє соціальній узгодженості поведінки, тоді як домінування інстинктивного Ід може викликати порушення норм і конфлікти із суспільством.

В. Франкл пов'язував ефективну адаптацію з пошуком особистісних смислів і цінностей, які забезпечують людині почуття осмисленості буття, внутрішню цілісність і готовність до взаємодії з оточенням [56]. Ж. Піаже пояснював механізми адаптації через інтелектуальні процеси асиміляції та акомодатії [60], що гарантують узгодження внутрішніх схем дій із зовнішніми вимогами. А. Маслоу, своєю чергою, трактував адаптацію як динамічний показник руху особистості шляхом самоактуалізації [60]: гармонія із соціальним середовищем не повинна зупиняти розвиток, а лише свідчити про досягнення вищого рівня задоволення базових потреб.

Е. Еріксон у межах психосоціальної теорії розвитку розглядав адаптацію як здатність, що ґрунтується на сформованій Его-ідентичності [54]. Її рівень визначається ступенем цілісності образу «Я» та його узгодженості із соціальними очікуваннями. Наявність внутрішніх суперечностей і розривів в ідентичності виступає маркером дезадаптації. К. Роджерс у межах гуманістичного підходу акцентував на конгруентності – відповідності між реальним досвідом та його суб'єктивним відображенням [67]. Чим більш узгоджене сприйняття реальності, тим вищою є ефективність адаптації;

натомість низький рівень конгруентності породжує внутрішні конфлікти, тривожність і порушення соціальної взаємодії.

Узагальнюючи наведені підходи, соціально-психологічну адаптацію можна визначити як складне багатовимірне явище, що поєднує процесуальний, станний і результативний аспекти взаємодії особистості з соціальним середовищем. Її основним критерієм виступає оптимальність інтеракції, яка проявляється у гармонійному співвідношенні потреб та вимог, узгодженості індивідуальних дій із соціальними нормами, збереженні внутрішньої стабільності та ефективності функціонування людини в суспільстві.

1.2. Особливості психологічної адаптації в контексті вимушеної міграції

Акцент на дослідженні психологічних особливостей внутрішньо переміщених осіб зумовлений сукупністю об'єктивних і соціально-психологічних чинників, які роблять цю проблему надзвичайно гострою у сучасних умовах. Насамперед ідеться про саму природу переміщення, що має вимушений характер: люди залишають місце постійного проживання не з власної ініціативи, а через неможливість залишатися у зоні небезпеки, втрату житла, робочого місця, соціальної підтримки. Така радикальна зміна звичного середовища супроводжується комплексом психотравмуючих переживань, серед яких переважають емоційна напруга, тривожність, почуття безпорадності, депресивні стани та посттравматичні реакції. Через тісну взаємозалежність психічних процесів ці переживання охоплюють не лише емоційну сферу, а й когнітивну, мотиваційну, ціннісно-смислову та екзистенційну, що ускладнює процес саморегуляції та соціальної взаємодії. У результаті формується цілий комплекс психологічних характеристик, типових для внутрішньо переміщених осіб, який охоплює зміни у сприйнятті світу, самооцінці, системі цінностей та моделі поведінки.

Особливого значення набуває розрив соціокультурних зв'язків: людина, котра раніше функціонувала у стабільному середовищі з усталеними нормами, втрачає знайомі орієнтири, і це зумовлює необхідність перебудови всієї системи ставлень та переосмислення власної життєвої позиції. Учені неодноразово наголошували на комплексному характері впливу вимушеного переміщення на психіку [7]. Суспільна фрустрація, що виникає через невизначеність статусу у новому соціумі, насамперед деформує емоційну сферу, викликаючи негативні афекти, спалахи агресії, апатію або емоційне «вигорання». Змінюється і мотиваційна структура особистості: людина, яка раніше прагнула досягнень, починає уникати ризику, а життєві цілі звужуються до базових потреб безпеки. Часто спостерігається феномен прийняття ролі жертви у міжособистісних стосунках, що може проявлятися навіть усередині спільноти переселенців. Характерними є також почуття провини перед тими, хто залишився у небезпечній зоні, відчуття втрати здоров'я, безперспективності, безпомічності, які формують нестійкий образ «Я» і знижують рівень довіри до світу та людей [10].

Після початку війни 2014 року численні дослідження показали, що внутрішньо переміщені особи схильні порівнювати власні соціальні установки зі світоглядом мешканців нової громади [14]. Такі порівняння відбуваються на тлі емоційного виснаження, зниження когнітивної гнучкості, труднощів у концентрації уваги та порушень мотивації, що провокує підвищену тривожність, фобічні реакції, депресивні симптоми й розлади сну. Додатковим чинником дезадаптації є переживання соціальної несправедливості: переселенці нерідко позбавлені рівних можливостей щодо працевлаштування, отримання житла, освіти чи участі у громадському житті. Це спричиняє фрустрацію базових потреб і знижує готовність до інтеграції у приймаюче суспільство. У працях дослідників виділяються дві ключові групи детермінант психологічних змін: фрустрація потреб і вимушене перенаправлення внутрішніх ресурсів на виживання та адаптацію [22]. Такі

процеси звужують репертуар поведінкових стратегій, обмежують суб'єктивне відчуття свободи вибору та підвищують ризик дезадаптації. Зафіксовано також гендерні розбіжності: жінки частіше демонструють соціальну відповідальність, готовність до співпраці й емпатію, тоді як чоловіки схильні до емоційного відчуження й зниження комунікативної активності.

У низці наукових робіт зазначено появу параноїдальних тенденцій, що пов'язані з викривленим сприйняттям навколишньої реальності [20]. Переселенці нерідко очікують загрози від інших людей, помилково тлумачать їхні наміри, що посилюється повторними травматичними досвідами. У більшості досліджень акцент робиться на негативних наслідках вимушеного переміщення, що цілком закономірно в умовах різкої зміни життєвого простору. Водночас деякі автори наголошують на можливості часткового позитивного ефекту, адже переїзд дозволяє уникнути безпосередньої небезпеки й зберегти життя. Однак емоційна прив'язаність до покинутої домівки часто нівелює це відчуття захищеності: людина переживає тугу, ностальгію та внутрішній розрив між минулим і теперішнім [16]. До того ж адаптаційні труднощі зумовлені не лише спогадами про минуле, а й реаліями нового життя – матеріальними нестатками, невизначеністю, браком соціальної підтримки й кризовими настроями у суспільстві.

Дослідники наголошують, що вимушена міграція часто супроводжується емоційним виснаженням, появою посттравматичних симптомів і порушенням регуляції поведінки [29]. Ефективність адаптації безпосередньо залежить від рівня державної підтримки, діяльності волонтерських структур і толерантності приймаючої спільноти. Нестача допомоги, дискримінація чи байдужість місцевих жителів створюють несприятливе соціальне тло для інтеграції. Деякі науковці порівнюють процес адаптації переселенців із укоріненням пересадженої рослини: успіх визначається «родючістю» соціального ґрунту, тобто мірою прийняття, підтримки та доброзичливості [24]. За відсутності цих умов виникає розрив

між очікуваннями й реальністю, що робить адаптацію поверхневою та нестійкою.

Новіші дослідження доводять, що дезадаптація переселенців має переважно соціокультурний характер [38]. Її джерелом є дезінтегрованість особистості, яка виникає під впливом екстремальних змін і проявляється у викривленні світосприйняття, відчутті самотності, емоційній нестабільності та тривожності. Такі стани знижують соціальну активність, ініціативність і перспективне бачення майбутнього. На думку ряду авторів, вирішальну роль у подоланні цих наслідків відіграє не стільки причина переміщення, скільки поточна соціальна ситуація – доступ до ресурсів, можливість працевлаштування, комунікація з місцевими мешканцями та формування емоційно позитивного «Я-образу», що виступає основою соціально-психологічної стійкості [20].

Інші підходи підкреслюють, що сама природа вимушеного переселення (військові дії, катастрофи, насильство) активізує психофізіологічні механізми дезадаптації, зокрема тривогу, страх і посттравматичні розлади [39]. Унаслідок цього розвивається феномен загальної деморалізації, що проявляється у когнітивному виснаженні, труднощах мислення, порушеннях уваги, редукції мотивації та зниженні самоцінності. В емоційній сфері це виявляється у підвищеній дратівливості, імпульсивності, пригніченості, а в поведінковій – у замкненості й соціальному відчуженні. Такі зміни позначаються не лише на інтеграції у нове суспільство, а й на найближчих стосунках, породжуючи почуття самотності, нестачі підтримки та безпорадності [43]. Отже, ситуація вимушеного переміщення постає як глибока особистісна криза, яка веде до зниження адаптаційних ресурсів і дезінтеграції системи «Я».

Психоемоційний стан переселенців визначається комбінацією зовнішніх і внутрішніх факторів: втратою домівки, страхом за життя, невизначеністю майбутнього, потребою швидко адаптуватися до нових соціальних реалій [34]. Це зумовлює зростання реактивної тривожності,

імпульсивності, песимізму, що ускладнює процес соціально-психологічної адаптації. Негативізація адаптаційних механізмів підсилюється поєднанням високої тривожності з екстернальним локусом контролю: люди втрачають відчуття впливу на власне життя, що провокує почуття непотрібності, самотності та втрати ідентичності [20]. Формується замкненість, соціальна ізоляція, знижується комунікативна гнучкість. Узагальнений психологічний портрет переселенця включає риси депресивності, невротизації, підвищеної втомлюваності, низької самооцінки, схильності до знецінення власних досягнень і дезорієнтації у життєвих цілях [14]. У більшості випадків процес адаптації відбувається за ускладненими сценаріями, характеризується фрагментарністю й не досягає повноцінного рівня.

Порівняльні дослідження демонструють, що вимушені мігранти мають нижчий рівень психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя, ніж ті, хто змінив місце проживання добровільно [24]. Головними чинниками цього є емоційна прив'язаність до покинутого дому, переживання втрати й неможливість відновлення звичних соціальних зв'язків. Частково ці наслідки пом'якшуються через залучення до нових спільнот, волонтерської діяльності або соціальної підтримки, особливо серед жінок, які демонструють більшу готовність до інтеграції. Інші автори виокремлюють додаткові ризики – соціальну ізоляцію, почуття негідності, низький рівень етнічної ідентичності та близькість до травматичних подій [30].

Отже, підсумовуючи сучасні напрацювання, можна стверджувати, що більшість дослідників розглядають соціально-психологічну адаптацію внутрішньо переміщених осіб як процес, який часто має дезадаптивний або кризовий характер. Для переселенців типовими є зниження комунікативного потенціалу, емоційна нестійкість, невпевненість, почуття відчуженості та соціальної ізоляції, порушення самооцінки й втрата активності [20]. Водночас гендерний аспект зберігає суттєве значення: жінки, як правило, проявляють більшу соціальну відповідальність, схильність до співпраці та емпатійність, що підвищує їхню адаптивність порівняно з чоловіками.

Висновки до розділу I

1. Психологічна адаптація розглядається як багатовимірне явище, що одночасно виступає процесом, станом і результатом взаємодії особистості з соціальним середовищем. Її основним критерієм є гармонійність інтеракції між людиною та оточенням, яка визначається відповідністю між вимогами середовища й поведінковими реакціями індивіда, узгодженістю інтересів і потреб усіх сторін взаємодії, а також рівнем ефективності функціонування людини в умовах соціального середовища.

2. У науковій літературі простежується одностайна позиція щодо переважно негативного характеру психологічної адаптації вимушених мігрантів. Дослідники відзначають, що після переміщення такі особи часто переживають тривалу дезадаптацію, зниження комунікативної та адаптаційної спроможності, невисоку оцінку якості життя, порушення у сфері поведінкової регуляції, внутрішню дезінтеграцію, сприйняття нового соціального оточення як відчуженого чи ворожого, зменшення соціальної активності, втрату відчуття власної цінності та мотиваційних ресурсів, а також тенденцію до зниження рівня домагань. Разом із тим, існують свідчення про гендерну специфіку цього процесу: жінки, адаптуючись до нового соціального контексту, демонструють вищий рівень соціальної відповідальності порівняно з чоловіками.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

2.1. Мета, завдання, характеристика вибірки

Мета роботи: визначити гендерні особливості психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

Об'єкт дослідження: психологічна адаптація особистості.

Предмет: гендерні особливості психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

Завдання емпіричного дослідження:

1) Встановити зв'язок невротизації та виразності гендерних ознак вимушених українських мігрантів.

2) Визначити гендерні особливості соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів.

3) Визначити гендерні особливості міжособистісних відносин вимушених українських мігрантів.

4) Визначити гендерні особливості невротизації та психопатизації вимушених українських мігрантів.

Гіпотеза: фемінні особи в ході реалізації адаптаційних процесів схильні орієнтуватися на емоційну підтримку та зовнішній контроль, маскулінні – на автономність і самостійність у подоланні труднощів, тоді як андрогінні поєднують гнучкість міжособистісної поведінки з внутрішньою стійкістю.

Вибірка: У дослідження було залучено вибірку (загалом 65 осіб), яка за своїми соціально-демографічними показниками була репрезентативною по відношенню до генеральної сукупності вимушених українських мігрантів. Це були особи у віці від 18 до 71 року, які через війну були змушені покинути межі України та виїхати до країн Європи, США та Канади. Серед досліджуваних – 33 жінки та 32 чоловіка. Опитування проводилося за

допомогою Google Forms із отриманням інформованої згоди респондентів на участь у дослідженні.

2.2. Методи дослідження

Для досягнення завдань емпіричного дослідження були застосовані такі методи, як тестування та методи статистичної обробки даних.

Метод тестування був представлений наступними психодіагностичними методиками:

- 1) Статеврольовий опитувальник С. Бем [47].
- 2) Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса - Р. Даймонда [28].
- 3) Опитувальник міжособистісних відносин Шутца [41].
- 4) Опитувальник визначення рівня невротизації та психопатизації (РНП) [1].

Для статистичної обробки даних використовувалися наступні **методи математичного аналізу:**

- 1) Описові статистики – для визначення міри виразності досліджуваних змінних.
- 2) Критерій Колмогорова-Смирнова – для перевірки відповідності даних нормальному розподілу.
- 3) Критерій Хі-квадрат – для визначення того, чи є певні гендерні типи достовірно переважаючими у представленості серед вибірки вимушених українських мігрантів.
- 4) Кореляційний аналіз Спірмена – для встановлення лінійного зв'язку невротизації та виразності гендерних ознак.
- 5) Критерій Краскелла-Уолліса – для порівняння носіїв трьох гендерних типів за показниками психологічної адаптації.

Розглянемо психодіагностичні методики більш детально.

Статеврольовий опитувальник С. Бем (Bem Sex-Role Inventory, BSRI) призначений для емпіричної діагностики гендерних ролей як

психологічних вимірів маскулінності та фемінності і використовується для оцінки того, як індивід ідентифікує себе в гендерному вимірі. Інструмент містить 60 пунктів і формує дві основні шкали – Маскулінність та Фемінність; ці шкали концептуально та емпірично вважаються незалежними, що дозволяє ідентифікувати не лише «традиційні» гендерні профілі, а й явище психологічної андрогінії, коли індивід поєднує високі рівні обох рис. Оцінювання здійснюється шляхом підсумовування балів за відповідними наборами пунктів; додатково розраховується індекс співвідношення маскулінності та фемінності (IS) за формулою $IS = (F - M) \times 2,322$, на основі якого інтерпретують гендерний тип: 1) IS у межах від -1 до $+1$ – висновок про андрогінний тип; 2) $IS < -1$ – домінування маскулінних ознак (маскулінність); 3) $IS > +1$ – домінування фемінних ознак (фемінність); 4) $IS \leq -2,025$ – яскраво виражена маскулінність; 5) $IS \geq +2,025$ – яскраво виражена фемінність.

Методика дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда призначена для визначення рівня успішності соціально-психологічної адаптації особистості до змінного соціального середовища. Опитувальник містить 101 твердження, частина з яких описує адаптовану поведінку, інша – неадаптованість. Обробка передбачає розрахунок восьми показників: Адаптація – узагальнений індекс реалізації соціально-психологічної адаптації (норма 68–136 балів), розраховується як адаптивність/(адаптивність + дезадаптивність). Самоприйняття – міра гармонійного ставлення до себе (прийняття себе 22–42; неприйняття себе 14–28), формула: $\text{прийняття}/(\text{прийняття} + \text{неприйняття})$. Визнання інших – рівень соціальної потреби у взаємодії (визнання 12–24; невизнання 14–28), формула: $1,2 \times \text{визнання}/(1,2 \times \text{визнання} + \text{невизнання})$. Емоційна комфортність – позитивність емоційного ставлення (комфорт і дискомфорт по 14–28), формула: $\text{комфорт}/(\text{комфорт} + \text{дискомфорт})$. Інтернальність – показник локусу контролю (внутрішній 26–52; зовнішній 18–36), формула: $\text{внутрішній}/(\text{внутрішній} + 1,4 \times \text{зовнішній})$. Прагнення домінування –

орієнтація на лідерство (домінування 6–12; відомість 12–24), формула: $2 \times \text{домінування} / (2 \times \text{домінування} + \text{відомість})$. Ескапізм – схильність до уникання проблем (норма 10–20). Шкала «брехні» – показник щирості відповідей (18–36).

Опитувальник міжособистісних відносин (R. Schutz) побудований для діагностики ключових аспектів міжособистісної поведінки та комунікативних особливостей особистості і містить 54 пункти. Інструмент орієнтований на вивчення трьох базових міжособистісних потреб: 1) «включення» – міра того, наскільки індивід відчуває себе комфортно в соціальному середовищі й прагне соціальної взаємодії; 2) «контроль» – міра прагнення брати на себе відповідальність і керівні функції у взаємодії з іншими; 3) «афект» (афіліація) – міра схильності встановлювати близькі емоційні стосунки та підтримувати емоційну близькість. Кожна із цих доменних шкал відображає індивідуальні відмінності у мотиваційних орієнтаціях та стилях міжособистісної взаємодії; результати дозволяють визначити домінуючі міжособистісні потреби, виявити потенційні дисбаланси.

Опитувальник для визначення рівня невротизації та психопатизації призначений для інтегральної діагностики синдромів нервово-психічної дезадаптації й налічує 90 пунктів; обробка передбачає алгебраїчне підсумовування по кожній шкалі діагностичних коефіцієнтів. Інтерпретація проводиться за встановленими пороговими значеннями: а) за шкалою психопатизації – висока психопатизація більше 30 балів; низька психопатизація до 20 балів; від 20 до 30 балів – невизначений діагноз; б) за шкалою невротизації – висока невротизація більше 30 балів; низька невротизація до 20 балів; від 20 до 30 балів – невизначений діагноз.

Висновки до розділу II

1. Використання обраного комплексу методик є цілком доцільним у контексті дослідження гендерних особливостей психологічної адаптації вимушених українських мігрантів. Статеврольовий опитувальник С. Бема дає змогу визначити тип гендерної ідентичності досліджуваних, методика К. Роджерса – Р. Даймонда комплексно оцінює рівень соціально-психологічної адаптації, а опитувальник Шутца уточнює стилі міжособистісної взаємодії та характер соціальних потреб. Оцінка рівня невротизації та психопатизації забезпечує виявлення емоційної стабільності та потенційних дезадаптивних тенденцій. Сукупне застосування цих інструментів дозволяє охопити ключові аспекти адаптації – від особистісної ідентичності до соціально-поведінкових проявів – і забезпечує комплексність та валідність дослідження.

2. Застосування обраних методів статистичного аналізу також є обґрунтованим і відповідає меті дослідження. Описові статистики узагальнюють емпіричні дані, критерій Хі-квадрат виявляє відмінності у представленості гендерних типів серед досліджуваних, кореляційний аналіз Спірмена визначає взаємозв'язки між рівнем невротизації та гендерними ознаками, а критерій Краскела–Уолліса дає змогу порівняти три гендерні групи за показниками адаптації. У сукупності обрані методи забезпечують повноцінний кількісний аналіз, достовірну перевірку гіпотези та валідність отриманих висновків.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

3.1. Аналіз виразності досліджуваних показників

Перш ніж приступити до процедур обчислення результатів, проведемо аналіз розподілу досліджуваних даних із застосуванням критерію Колмогорова-Смирнова (таблиця 3.1)

Таблиця 3.1

Перевірка розподілу досліджуваних показників за допомогою критерію Колмогорова-Смирнова

	Z Колмогорова-Смирнова	p (2-ст.)
Маскулінність	2,644	,000
Фемінність	1,549	,016
IS	2,055	,000
Тип	3,725	,000
Адаптивність	1,193	,116
Дезадаптивність	1,763	,004
Адаптація	1,913	,001
Брехливість (-)	1,668	,008
Брехливість (+)	1,347	,053
Шкала брехні	2,018	,001
Прийняття себе	1,502	,022
Неприйняття себе	1,462	,028
Самоприйняття	1,790	,003
Визнання інших	1,631	,010
Невизнання інших	2,008	,001
Загальне визн. інших	1,090	,185
Емоц. комфорт	1,460	,028
Емоц. дискомфорт	1,454	,029
Емоційна комфортність	1,702	,006
Внутр. контроль	1,733	,005
Зовн. контроль	1,504	,022
Інтернальність	1,855	,002
Домінування	1,817	,003
Відомість	1,453	,029
Прагн. домінування	1,433	,033
Ескапізм	1,508	,021
Включення	,994	,277
Контроль	2,276	,000
Афект	2,078	,000
Невротизація	1,068	,204
Психопатизація	1,613	,011

Як ми можемо бачити, низка шкал, не має даних, які підкорюються закону нормального розподілу, - отже у подальшій роботі нами використовуватимуться непараметричні методи статистичної обробки даних.

З метою вивчення виразності гендерних ознак досліджуваних поглянемо на описові статистики, отримані на основі показників Статевро-рольового опитувальника С. Бем (таблиця 3.2).

Таблиця 3.2

Описові статистики, отримані на основі показників Статевро-рольового опитувальника С. Бем

Шкала	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Маскулінність	0,00	20,00	12,31	4,69
Фемінність	4,00	20,00	12,32	4,80
IS	-27,86	39,47	0,04	18,42

Отримані дані вказують на певну збалансованість у виразності фемінності та маскулінності у виборці українських мігрантів, що у підсумку виливається у безтенденційній узагальненій репрезентації індексу співвідношення даних рис. Наразі неможна говорити про те, що для досліджуваної групи найбільшою мірою є характерним проміжний (андрогінний) гендерний тип (цей факт ми з'ясуємо далі в ході аналізу частотного розподілу гендерних типів по всій вибірці і по кожній статі), але в даному випадку ми маємо зазначити, що в контексті виразності маскулінності та фемінності виявлений факт може вказувати на те, що пов'язати факт міграції з перевагою маскулінності або фемінності неможна.

Проте, щоб здійснити більш глибокий аналіз гендерних характеристик досліджуваної вибірки, визначимо рівномірність розподілу гендерних типів із застосуванням критерію Хі-квадрат – як в цілому за вибіркою, так і по кожній статі окремо (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3

Показники рівномірності розподілу гендерних типів серед українських
мігрантів

Категорія	Тип	Спостережувані N	Очікувані N	Залишок	Хі-квадрат	P (2-ст.)
Вся вибірка	Маскулінний	31	21,7	9,3	19,323	0,000**
	Фемінний	29	21,7	7,3		
	Андрогінний	5	21,7	-16,7		
Чоловіки	Маскулінний	17	10,7	6,3	11,313	0,003**
	Фемінний	13	10,7	2,3		
	Андрогінний	2	10,7	-8,7		
Жінки	Маскулінний	14	11,0	3,0	8,909	0,012*
	Фемінний	16	11,0	5,0		
	Андрогінний	3	11,0	-8,0		

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Наведені дані вказують на те, що як загалом по всій вибірці, так і окремо по кожній статі, розподіл гендерних типів є нерівномірним ($p \leq 0,05$). При цьому, враховуючи незначну різницю між маскулінним та фемінним типами по всіх категоріях досліджуваних, а також виявлену раніше збалансованість у виразності фемінності та маскулінності, отриману значущість нерівномірності розподілу ми маємо віднести до істотної нестачі представленості андрогінного типу серед українських мігрантів, - що доволі сильно розходиться з наявними даними інших досліджень, згідно з якими найбільш розповсюдженим є саме андрогінний тип.

Ми вважаємо, що виявлена рівномірність представленості маскулінного та фемінного типів при одночасному дефіциті андрогінного типу є доволі інформативним емпіричним показником, який може відображати специфічну динаміку гендерної ідентичності в умовах кризових життєвих обставин.

Андрогінний тип зазвичай характеризується гнучкістю поведінки, здатністю поєднувати традиційно маскулінні та фемінні риси, що забезпечує ширший репертуар адаптивних стратегій у міжособистісних і життєвих ситуаціях. Той факт, що серед вимушених мігрантів цей тип виявився недостатньо представленим, може свідчити про те, що, з одного боку, для

ситуації вимушеної міграції характерне звуження поведінкових і емоційних стратегій адаптації, яке зумовлюється впливом екстремальних умов вимушеного переміщення, - завдяки чому «чисті» гендерні типи відчують себе більш комфортно у зазначених умовах, - отже, саме вони отримують більшого розповсюдження; з іншого боку, - ми можемо припускати, що носії більш адаптивного андрогінного типу здатні пристосовуватися до ще більш екстремальних умов, ніж вимушена міграція, - умов бойових дій, - отже, вони рідше вдаються до виїзду з країни через війну. Таким чином, тут слід говорити про те, що психологічна напруга, невизначеність майбутнього, відчуття втрати стабільності та контролю над життям в умовах вимушеної міграції можуть сприяти актуалізації більш жорстких, одновимірних моделей гендерної поведінки, що відповідають соціально зрозумілим і більш «передбачуваним» ролям.

Тобто, можна припустити, що в умовах вимушеної міграції відбувається своєрідна регресія до більш традиційних форм гендерної самопрезентації. Для чоловіків це може проявлятися у підсиленні маскулінних характеристик – орієнтації на контроль, рішучість, прагматизм, емоційну стриманість, тоді як для жінок – у підсиленні фемінних рис, таких як турботливість, емоційна виразність, орієнтація на підтримку і збереження соціальних зв'язків. Така тенденція може бути реакцією на кризу ідентичності та соціальних ролей, у межах якої індивід шукає психологічну стабільність через відтворення звичних, культурно закріплених моделей поведінки. Підкреслимо, що ми не говоримо про зміну гендерних типів досліджуваних після міграції, а вказуємо на те, що «чисті» типи можуть бути більшою мірою схильні до здійснення міграції, ніж тип андрогінний.

До зазначеного вище можна додати, що ситуація вимушеної міграції супроводжується різким звуженням можливостей самореалізації, соціальної активності та професійної самототожності, що може знижувати актуальність прояву андрогінних якостей – таких як рольова гнучкість, креативність або здатність до ситуаційного балансування між різними моделями поведінки. В

умовах виживання, невизначеності та необхідності швидкої адаптації домінуючими стають не універсальні, а радше поляризовані форми реагування.

Також отримані результати можна розглядати в контексті культурно-ціннісного чинника: частина вимушених мігрантів може інтегруватися у соціуми з іншими уявленнями про гендерні ролі, що посилює тиск нормативних очікувань і може пригнічувати андрогінні прояви (через що носії андрогінних типів не будуть лишатися в еміграції тривалий час).

Далі поглянемо на описові статистики, отримані на основі показників Методики дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

Описові статистики, отримані на основі показників Методики дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда

Шкала	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Адаптивність	107,00	230,00	153,82	23,91
Деадаптивність	19,00	189,00	98,58	45,55
Адаптація	,44	,90	0,62	0,14
Брехливість (-)	6,00	33,00	21,57	7,48
Брехливість (+)	0,00	28,00	14,65	5,39
Шкала брехні	-28,00	17,00	-6,92	10,54
Прийняття себе	30,00	77,00	50,49	10,54
Неприйняття себе	0,00	38,00	15,68	10,41
Самоприйняття	,54	1,00	0,77	0,14
Визнання інших	11,00	42,00	26,08	6,51
Невизнання інших	2,00	37,00	21,60	8,75
Загальне визн. інших	,34	,95	0,60	0,14
Емоц. комфорт	13,00	45,00	26,00	6,41
Емоц. дискомфорт	0,00	48,00	22,85	12,77
Емоційна комфортність	,26	1,00	0,56	0,20
Внутр. контроль	39,00	85,00	63,34	10,78
Зовн. контроль	0,00	53,00	24,80	14,17
Інтернальність	,42	1,00	0,67	0,15
Домінування	0,00	21,00	12,54	4,96
Відомість	2,00	37,00	20,00	8,76
Прагн. домінування	0,00	,94	0,55	0,18
Ескапізм	5,00	28,00	16,25	6,43

На основі отриманих даних ми можемо зробити висновок, що за шкалами «Адаптивність», «Прийняття себе», «Визнання інших», та «Внутрішній контроль» серед вимушених українських мігрантів спостерігається перевищення норми. Решта показників перебувають в межах норми.

Отримані результати свідчать про те, що серед досліджуваних спостерігається підвищена виразність тих психологічних характеристик, які пов'язані з активною адаптацією до нових соціальних умов і з внутрішніми ресурсами саморегуляції. Показник «Адаптивність» як інтегральна характеристика реалізації соціально-психологічної адаптації, підвищений вище нормативного рівня, репрезентує здатність респондентів швидше і ефективніше пристосовуватися до змін зовнішніх умов, коригувати поведінкові стратегії та організовувати свою активність у відповідь на зовнішні виклики, що може відображати мобілізаційний ефект у групі вимушених мігрантів: необхідність вжиття конкретних дій для забезпечення безпеки та життєдіяльності стимулює використання операційних, прагматичних стратегій адаптації, підвищуючи загальну адаптивну активність.

Підвищений рівень «Прийняття себе» може свідчити про відсутність вираженого внутрішньоособистісного конфлікту щодо власної ідентичності, позитивніше або реалістичніше самосприйняття та меншу схильність до самокритики в порівнянні з нормативними групами. У контексті вимушеної міграції таке підвищення може мати кілька пояснень: по-перше, для частини індивідів пережиття кризи та успішні кроки з її подолання можуть посилювати почуття власної компетентності; по-друге, соціальні сценарії допомоги й підтримки (родина, спільноти переселенців, волонтерські мережі) можуть сприяти відчуттю прийнятності і зниженню внутрішньої кризи самооцінки; по-третє, соціально-психологічні стратегії виживання можуть включати акцент на власних сильних сторонах і «переоцінку» життєвого досвіду, що відображається у вищих показниках самоприйняття.

Підвищене «Визнання інших» – міра потреби в комунікації та спільній діяльності – в контексті переміщення має очевидне соціально-функціональне значення: мігранти потребують налагодження нових соціальних зв'язків для отримання інформації, ресурсів, емоційної підтримки та інтеграції в приймаюче середовище. Зростання цієї потреби може бути наслідком як компенсаторних механізмів (прагнення відновити втрачені соціальні мережі), так і прагматичних вимог (пошук роботи, житла, бюрократичної підтримки), що стимулює активну соціальну взаємодію. Крім того, високі показники «Визнання інших» можуть корелювати з показниками адаптивності й самоприйняття, утворюючи мережу взаємопідтримуючих ресурсів: люди з більш розвиненою потребою у спілкуванні швидше створюють соціальну опору, що підсилює їх адаптивні можливості.

Підвищений рівень «Внутрішнього контролю» (локус контролю, покладання відповідальності на себе) свідчить про схильність респондентів сприймати події як зумовлені власними діями й рішеннями, а не тільки зовнішніми обставинами. Така спрямованість підвищує ймовірність активних, ініціативних стратегій поведінки, орієнтованих на пошук рішень і контроль над ситуацією. У контексті вимушеної міграції це може відображати психологічну адаптаційну переорієнтацію: для виживання та налагодження життя у новому місці корисною є установка на особисту відповідальність і дієвість. Проте підвищений внутрішній контроль також може бути культурно детермінованим або пов'язаним із відбором осіб, які самі вирішили мігрувати або які мали більше власних ресурсів для ініціативи переміщення.

Таким чином, отриманий по вибірці профіль можна інтерпретувати як маркер відносно високого функціонального рівня психологічної мобілізації в умовах вимушеної міграції. Можливі причинно-функціональні пояснення цього профілю включають: селекцію (тих, хто фізично й психологічно зміг перенести переміщення, представляють більш адаптивно орієнтовану підмножину населення); ефект гострої фази кризи (підвищення активних стратегій у безпосередньому наслідку стресового епізоду); зовнішню

підтримку (наявність допоміжних мер, волонтерських і громадських мереж, що сприяють соціальній інтеграції і підтримують самооцінку); культурні й регіональні особливості (соціальні норми і моделі поведінки, що роблять акцент на самостійності, взаємодопомозі та комунікації).

Додатково слід зазначити можливість пов'язаності між окремими шкалами: високий внутрішній контроль може сприяти більшому самоприйняттю (оскільки індивід відчуває себе творцем змін), що, у свою чергу, полегшує адаптацію; потреба визнання інших може виступати каталізатором відновлення соціальних зв'язків, що підтримують як емоційний стан, так і практичну адаптивність. Натомість нормативні показники емоційного комфорту не виключають наявності підвищених емоційних ризиків у досліджуваних (наприклад, у тих, хто довго відчував невизначеність), але такі ефекти могли бути «розмиті» усередненою величиною в загальній вибірці.

Тепер поглянемо на описові статистики, отримані на основі показників Опитувальника міжособистісних відносин (таблиця 3.5).

Таблиця 3.5

Описові статистики, отримані на основі показників Опитувальника міжособистісних відносин

Шкала	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Включення	23,00	96,00	54,85	18,88
Контроль	9,00	68,00	39,31	13,74
Афект	44,00	78,00	57,92	8,24

Як можна бачити з таблиці 3.5, усі отримані показники виявили свою виразність на помірному рівні.

Результати опитувальника міжособистісних відносин можна інтерпретувати як ознаку відносно збалансованих міжособистісних тенденцій у вибірці вимушених мігрантів, з певною специфікою, пов'язаною з їхнім досвідом переміщення. Помірний рівень «включення» вказує, що люди

загалом зберігають потребу в соціальній взаємодії і певний комфорт у контактах, але одночасно не демонструють вираженої екстравертованої залученості: вони готові до спілкування, але можуть обирати помірковані, економні стосунки з огляду на нові (інколи невизначені) соціальні умови. Помірна виразність «контролю» свідчить про те, що серед респондентів є тенденція брати на себе відповідальність і приймати рішення, але ця готовність не є надмірно домінантною – частина людей готова ініціювати й координувати, водночас багато хто обирає обережнішу поведінку, делегування або очікування стабілізації ситуації перед тим, як займати керівні позиції у взаємодії. Помірний рівень «афекту» (афіліації) означає наявність прагнення до емоційної близькості й підтримки, але з поміркованою інтенсивністю: люди хочуть близькості й підтримки, проте можуть уникати дуже інтимних зв'язків або підходити до них з обережністю.

Пояснення такої помірності можуть критися як у соціально-ситуаційних, так і в індивідуальних факторах. По-перше, статус вимушених мігрантів часто супроводжується невизначеністю (питання житла, роботи, документів, мови), що стимулює обережну соціальну поведінку: люди зберігають потреби у взаємодії, але енергію й ресурси розподіляють економно, що проявляється як помірне «включення» та «афект». По-друге, втрата звичних соціальних ролей і мереж (сім'я, робоче середовище, громада) може тимчасово знижувати прагнення до вираженої лідерської поведінки або глибоких емоційних інвестицій – отже помірні показники «контролю» і «афекту» відображають адаптаційний баланс між потребою в контактах і обережністю. По-третє, пережитий стрес або травма часто роблять людей більш настороженими у встановленні довірливих зв'язків; це не означає відсутності бажання близькості, але воно проявляється помірковано, поки не відновиться відчуття безпеки. Також можливий вплив зміни ролей: частина респондентів тимчасово втрачає попередні керівні функції або, навпаки, обов'язково приймає нові побутові ролі, що вирівнює показники «контролю» у загальній вибірці. Не можна також виключати методологічні фактори:

культурні й мовні нюанси інтерпретації пунктів опитувальника, соціально бажана відповідь або варіабельність у часі (чим ближче до моменту міграції – тим більше ознак обережності), а також гетерогенність вибірки (різні вікові, сімейні, професійні групи) можуть згладжувати крайні значення і давати помірні середні показники.

Нарешті, поглянемо на описові статистики, отримані на основі показників Опитувальника для визначення рівня невротизації та психопатизації (таблиця 3.6).

Таблиця 3.6

Описові статистики, отримані на основі показників Опитувальника для визначення рівня невротизації та психопатизації

Шкала	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Невротизація	13,00	40,00	26,86	5,84
Психопатизація	16,00	34,00	26,18	4,73

Як ми можемо бачити, отримані результати, що репрезентують показники невротизації та психопатизації, вказують на те, що виразність обох шкал потрапляє у діапазон невизначеного діагнозу (тобто, тут неможна говорити про виразну невротизацію/психопатизацію, проте й не можна говорити і про повну відсутність ознак синдромів даних явищ).

Отже, ми маємо припускати, що у частини досліджуваних осіб можуть спостерігатися окремі симптоми (підвищена тривожність, періоди пригніченого настрою, труднощі зі сном, підвищена дратівливість; або ж епізодичні прояви асоціальної поведінки, емоційної відчуженості чи проблем у міжособистісних взаєминах), але ці симптоми не є стійкими, вираженими чи численними настільки, щоб класифікувати їх як стійкі синдроми.

Можливі причини таких результатів ми схилиємося пояснювати з двох позицій. По-перше, вимушена міграція – це потужний стресор, який може викликати тимчасові реакції гіперактивності тривоги, коливань настрою або зниження емоційної регуляції; багато таких реакцій є адаптивними або

тимчасовими і не обов'язково формують стійкий патологічний стан. По-друге, описувані прояви можуть бути ситуативними й змінюватись у часі: епізоди загострення під впливом конкретних тригерів (новини про війну, фінансові проблеми, конфлікти) чергуються з періодами відносної стабільності.

У підсумку, помірні показники за шкалами міжособистісних відносин відображають збалансований, але обережний стиль соціальної взаємодії, що цілком узгоджується із станом людей, які пережили вимушене переміщення, тоді як невизначені результати зі шкал невротизації й психопатизації можуть вказувати на наявність субклінічних або ситуативних проявів емоційної напруги й змін у поведінці – явищ, які можуть мати як адаптаційну природу у відповідь на стрес, так і різну подальшу траєкторію залежно від індивідуальних і контекстуальних умов.

3.2. Встановлення зв'язку невротизації і психопатизації та виразності гендерних ознак вимушених українських мігрантів

В першу чергу, ми маємо пояснити, чому було ухвалене рішення виносити пошук зв'язку невротизації і психопатизації з виразністю гендерних ознак вимушених українських мігрантів окремо від порівняльного аналізу, в межах якого було заплановане співставлення двох зазначених шкал у носіїв різних гендерних типів. Логіка полягала в тому, що невротизація та психопатизації у нашому дослідженні є показниками, що вказують на найбільш деструктивні розлади, що проявляються в ході дезадаптації особистості, - отже, ми поставили за мету дослідити їх у зв'язку з гендером більш детально. При цьому, сам по собі порівняльний аналіз невротизації і психопатизації груп з різним гендерним типом може не дати повного розуміння пов'язаності зазначених феноменів; кореляційний аналіз же може вказати на наявність лінійного зв'язку між ними, - навіть за умови, коли порівняння не виявить значущих розбіжностей (наприклад, коли відмінності

проявлять себе лише на тенденційному рівні, - недостатньому для констатації значущості розбіжностей).

Отже, поглянемо на результати кореляційного аналізу показників невротизації та виразності гендерних ознак вимушених українських мігрантів (таблиця 3.7).

Таблиця 3.7

Результати кореляційного аналізу показників невротизації та виразності гендерних ознак вимушених українських мігрантів

		Невротизація	Психопатизація
Маскулінність	Ро Спірмена	-,282*	-,018
	P (2-ст.)	,023	,890
Фемінність	Ро Спірмена	,102	-,182
	P (2-ст.)	,418	,147
IS	Ро Спірмена	,215	-,113
	P (2-ст.)	,085	,371

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Як ми можемо бачити з отриманих даних, лише маскулінність виявила значущий зворотний зв'язок з невротизацією. Фемінність же виявилася не пов'язаною ані з невротизацією, ані з психопатизацією.

Отже, знайдений значущий зворотний зв'язок між маскулінністю та невротизацією може означати, що у досліджуваній вибірці осіб, змушених мігрувати через війну, вищі показники маскулінності супроводжувалися нижчими показниками невротизації. Іншими словами, ті респонденти, у яких домінували ознаки, традиційно віднесені до маскулінного гендерного профілю (наприклад, рішучість, емоційна стійкість, домінація, орієнтація на дію), проявили менше симптомів тривожності, емоційної лабільності або підвищеної емоційної реактивності, які зазвичай індексують невротизацію. Це не обов'язково означає, що маскулінність «знижує» невротизацію – кореляція відображає співзалежність, а не причинність – але свідчить про те,

що в межах цієї вибірки ці характеристики статистично пов'язані у зворотному напрямку.

Можливі психологічні та соціокультурні пояснення цього зв'язку можуть полягати в тому, що, по-перше, риси, що індексують маскулінність, включають поведінкові реакції й стратегії копіngu (цілеспрямованість, активне вирішення проблем, пригнічення емоцій), які в умовах примусового переміщення ефективно знижують зовнішню проявність тривожності й емоційної нестабільності або щонайменше її самооцінку. По-друге, соціальні очікування щодо «маскулінної» поведінки в ситуації вигнання (потреба бути опорою, приймати швидкі рішення, демонструвати контроль) могли стимулювати демонстративне пригнічення емоційних проявів, що відобразилося у нижчих балах невротизації. По-третє, можливий відбір: особи з більш вираженими маскуліnnими рисами могли мати ресурси або поведінкові патерни (фізичні можливості, соціальні ролі), які полегшили процес переміщення або адаптації, і через це вони демонструють нижчу емоційну реактивність у момент дослідження.

Відсутність зв'язку фемінності ані з невротизацією, ані з психопатизацією може мати кілька причин. Фемінність інтерпретується як набір рис, пов'язаних з емоційною експресивністю, емпатією, міжособистісною чутливістю; такі риси не обов'язково показують прямий захисний чи зв'язок із загальною тривожністю чи психопатичними рисами у контексті сприйняття стресу при вимушеній міграції. По-перше, фемінні риси можуть проявлятися через більш тонкі або контекст-залежні реакції (наприклад, емоційне розкриття, пошук соціальної підтримки), які не корелюють прямо з показниками невротизації чи психопатизації у вибірці. По-друге, в даному випадку може діяти різноспрямоване впливання механізмів, що визначають адаптацію особистості у новому середовищі: частина фемінних рис (чутливість, емоційність) потенційно корелює з підвищеною схильністю до переживань, але інша частина (соціальна підтримка, здатність висловлювати емоції) може пом'якшувати ці переживання – отже, в сумі ці впливи можуть компенсувати один одного, в результаті даючи незначущу кореляцію.

3.3. Визначення гендерних особливостей соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів

Поглянемо на результати порівняльного аналізу показників соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру (таблиця 3.8).

Таблиця 3.8

Результати порівняльного аналізу показників соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру

Шкала	Тип	Ср. ранг	Хі-квадрат	P (2-ст.)
Адаптивність	Маск.	32,50	1,078	,583
	Фем.	32,09		
	Андр.	41,40		
Деадаптивність	Маск.	28,81	2,965	,227
	Фем.	37,10		
	Андр.	35,20		
Адаптація	Маск.	35,92	1,978	,372
	Фем.	29,33		
	Андр.	36,20		
Прийняття себе	Маск.	33,65	,659	,719
	Фем.	31,38		
	Андр.	38,40		
Неприйняття себе	Маск.	28,84	3,342	,188
	Фем.	37,71		
	Андр.	31,50		
Самоприйняття	Маск.	36,45	2,701	,259
	Фем.	28,71		
	Андр.	36,50		
Визнання інших	Маск.	26,60	6,991	,030*
	Фем.	39,40		
	Андр.	35,60		
Невизнання інших	Маск.	37,95	4,082	,130
	Фем.	28,43		
	Андр.	28,80		
Загальне визн. інших	Маск.	27,32	5,372	,068
	Фем.	38,38		
	Андр.	37,00		
Емоц. комфорт	Маск.	34,32	8,881	,012*
	Фем.	27,86		
	Андр.	54,60		
Емоц. дискомфорт	Маск.	28,39	3,945	,139
	Фем.	36,34		
	Андр.	42,20		
Емоційна комфортність	Маск.	36,68	2,569	,277
	Фем.	28,88		
	Андр.	34,10		
Внутр. контроль	Маск.	34,05	1,120	,571
	Фем.	30,74		
	Андр.	39,60		

Таблиця 3.8 (продовження)

Результати порівняльного аналізу показників соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру

Шкала	Тип	Ср. ранг	Хі-квадрат	P (2-ст.)
Зовн контроль	Маск.	26,00	8,158	,017*
	Фем.	39,55		
	Андр.	38,40		
Інтернальність	Маск.	39,48	7,251	,027*
	Фем.	26,38		
	Андр.	31,20		
Домінування	Маск.	41,37	12,165	,002**
	Фем.	24,47		
	Андр.	30,60		
Відомість	Маск.	24,92	13,331	,001**
	Фем.	42,48		
	Андр.	28,10		
Прагн. домінування	Маск.	45,08	25,349	,000**
	Фем.	20,55		
	Андр.	30,30		
Ескапізм	Маск.	28,35	3,718	,156
	Фем.	37,71		
	Андр.	34,50		

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Результати порівняльного аналізу вказують на те, що значущі розбіжності встановлено за шкалами: «Визнання інших» (найвища виразність – у носіїв фемінного типу; дещо менша – в андрогінного, та найменша – в маскулінного); «Емоційний комфорт» (найвища виразність – у носіїв андрогінного типу; дещо менша – в маскулінного, та найменша – в фемінного); «Зовнішній контроль» (найвища виразність – у носіїв фемінного типу; дещо менша – в андрогінного, та найменша – в маскулінного); «Інтернальність» (найвища виразність – у носіїв маскулінного типу; дещо менша – в андрогінного, та найменша – у фемінного); та «Прагнення домінування» (найвища виразність – у носіїв маскулінного типу; дещо менша – в андрогінного, та найменша – у фемінного).

Отже, найвищі показники за шкалою «визнання інших» характерні для осіб фемінного типу, що, на нашу думку, може свідчити про більш виражену орієнтацію на міжособистісну взаємодію, потребу у соціальному схваленні та емоційній підтримці носіїв даного типу. Для андрогінних осіб даний показник дещо нижчий, що відображає більшу гнучкість їхньої соціальної

поведінки – здатність поєднувати елементи співпраці з відносною автономністю. Найнижчі значення «визнання інших» у маскулінних осіб свідчать про переважну орієнтацію на самостійність і самодостатність у соціальних контактах.

Найвищий рівень «емоційного комфорту», що виявився серед андрогінних респондентів, може інтерпретуватися як показник їхньої більшої емоційної стійкості та здатності до адаптивної саморегуляції в умовах стресу, що відповідає уявленню про андрогінність як ресурсний феномен у процесах психологічної адаптації. Натомість нижчі показники «емоційного комфорту» у фемінних осіб можуть свідчити про підвищену емоційну чутливість до змін середовища, невизначеності та втрат, що супроводжують досвід вимушеної міграції. Маскулінні респонденти виявляють проміжний рівень емоційного комфорту, що, ймовірно, пов'язано з прагматичною орієнтацією на подолання труднощів за рахунок контролю над ситуацією та раціональної оцінки обставин.

Отримані відмінності за шкалами «зовнішній контроль» і «інтернальність» також узгоджуються із загальними психологічними характеристиками гендерних типів. Перевага фемінних респондентів за показником «зовнішнього контролю» може свідчити про схильність до приписування відповідальності за події зовнішнім обставинам і залежність від соціального контексту. Натомість вищі показники «інтернальності» серед маскулінних осіб відображають орієнтацію на самоконтроль і персональну відповідальність за власну поведінку та результати діяльності. Вищий рівень «прагнення домінування» у маскулінних осіб підтверджує їхню схильність до лідерства, ініціативності та орієнтації на досягнення, тоді як нижчі значення цього показника у фемінних осіб вказують на переважання стратегій співробітництва та підтримки. Андрогінні респонденти демонструють проміжні значення за більшістю шкал, що відповідає уявленню про баланс маскулінних та фемінних характеристик, які забезпечують їм адаптивну варіативність у поведінці.

Таким чином, виявлені відмінності можна розглядати як відображення специфічних адаптаційних стратегій, що притаманні різним гендерним типам у ситуації вимушеної міграції: для маскулінних – це прагнення контролю, автономності та лідерства; для фемінних – потреба у підтримці, співпраці й емоційній залученості; для андрогінних – здатність поєднувати обидві тенденції залежно від контексту.

3.4. Визначення гендерних особливостей міжособистісних відносин вимушених українських мігрантів

Поглянемо на результати порівняльного аналізу показників міжособистісних відносин вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру (таблиця 3.9).

Таблиця 3.9

Результати порівняльного аналізу показників міжособистісних відносин вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру

Шкала	Тип	Ср. ранг	Хі-квадрат	P (2-ст.)
Включення	Маск.	39,24	6,471	,039*
	Фем.	27,24		
	Андр.	27,70		
Контроль	Маск.	28,71	3,098	,212
	Фем.	37,17		
	Андр.	35,40		
Афект	Маск.	37,37	3,736	,154
	Фем.	30,02		
	Андр.	23,20		

* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$.

Результати порівняльного аналізу показали, що достовірні розбіжності виявлено лише за показником включення: найбільша виразність – у носіїв маскулінного типу; дещо менша – в андрогінного, і найменша – у фемінного (хоча варто звернути на показники середніх рангів, які у фемінного і андрогінного типу є доволі близькими, - отже, тут більшою мірою варто говорити про перевагу за шкалою включення маскулінного типу, у порівнянні з відносно схожими за виразністю андрогінного та фемінного типів).

Найвища виразність показника включення у носіїв маскулінного типу, на наш погляд, може бути інтерпретовано як прояв їхньої більшої соціальної активності, прагнення до інтеграції у нові соціальні середовища та здатності до ініціативної взаємодії. Така тенденція, на перший погляд, суперечить традиційному уявленню про маскуліність як орієнтацію на автономію, проте в умовах вимушеної міграції вона може мати адаптивний характер, відображаючи потребу у встановленні соціальних контактів як засобі відновлення стабільності та контролю над ситуацією.

Андрогінні та фемінні респонденти продемонстрували нижчі, але близькі між собою значення за показником «включення», що може свідчити про їхню орієнтацію на вибіркові, емоційно насичені взаємини, а не на розширення соціального кола контактів. Відсутність значущих відмінностей за шкалами «контроль» та «афект» може вказувати на те, що міжособистісна поведінка у сфері керівництва та емоційної близькості меншою мірою визначається гендерною типологією і більшою – індивідуальними та ситуативними чинниками.

3.5. Визначення гендерних особливостей невротизації та психопатизації вимушених українських мігрантів

Поглянемо на результати порівняльного аналізу показників невротизації та психопатизації вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру (таблиця 3.10).

Таблиця 3.10

Результати порівняльного аналізу показників невротизації та психопатизації вимушених українських мігрантів з різними типами гендеру

Шкала	Тип	Ср. ранг	Хі-квадрат	P (2-ст.)
Невротизація	Маск.	28,82	3,021	,221
	Фем.	37,26		
	Андр.	34,20		
Психопатизація	Маск.	34,66	,553	,758
	Фем.	31,09		
	Андр.	33,80		

Як видно з таблиці 3.10, результати порівняльного аналізу показників невротизації та психопатизації серед вимушених українських мігрантів із різними типами гендерної ідентичності не виявили статистично достовірних розбіжностей між досліджуваними групами. Це означає, що, незважаючи на певні коливання середніх значень у межах кожної підгрупи, загальний рівень емоційної дезорганізації, тривожності та схильності до дезадаптивних проявів не продемонстрував системних відмінностей залежно від типу гендерної типології – маскулінного, фемінного чи андрогінного. Водночас виявлена закономірність не суперечить попереднім результатам (див. п. 3.2), де було зафіксовано лінійний зворотний зв'язок між рівнем маскулінності та показниками невротизації, що свідчить про тенденцію до зниження емоційної нестійкості зі зростанням маскулінних характеристик.

Отже, можна зробити висновок, що феноменологічно ефект маскулінності проявляється на рівні континууму індивідуальних рис, проте не реалізується у вигляді різко виражених групових контрастів. Така ситуація є типовою для соціально-психологічних досліджень, у яких континуальні зв'язки між змінними можуть втрачати силу після категоріалізації даних [40]. Поділ вибірки на три номінальні категорії (маскулінний, фемінний, андрогінний типи) спрощує складну багатовимірну структуру гендерних ознак і водночас знижує чутливість статистичних процедур до внутрішніх градацій. Гендерна ідентичність не є фіксованим конструктом, а радше динамічним континуумом, що охоплює спектр психологічних характеристик, пов'язаних із соціальною роллю, когнітивним стилем та емоційною регуляцією [43]. Тому перехід від кількісного вимірювання до категоріального порівняння може призводити до втрати частини варіацій, важливих для виявлення істотних взаємозв'язків.

По-перше, однією з найімовірніших причин відсутності достовірних розбіжностей є висока внутрішньогрупова варіативність, що «згладжує» відмінності між групами. Індивіди з однаковим гендерним типом можуть істотно різнитися за рівнем самоконтролю, адаптивності, толерантності до

фрустрації чи досвідом проживання травматичних подій. У результаті цього межі між групами стають статистично розмитими, що особливо характерно для гетерогенних вибірок, якими є популяції вимушених мігрантів.

По-друге, на результати міг вплинути контекст соціального стресу, який має системний, універсальний характер. В умовах воєнних дій та вимушеного переселення на перший план виходять не індивідуальні відмінності, а базові механізми психологічного виживання. За даними низки авторів, у ситуаціях екстремального стресу ключову роль відіграють не гендерні характеристики, а компоненти життєстійкості – залученість, контроль і прийняття ризику [40]. Подібну позицію підтримують Уолкер з колегами, які довели, що резильєнтність формується як система адаптивних когнітивно-емоційних стратегій, здатних компенсувати особистісні відмінності, зокрема гендерні [70]. Таким чином, у контексті травматичної міграції дія сильних зовнішніх стресорів може «нівелювати» типологічні відмінності, створюючи своєрідний ефект вирівнювання емоційного фону серед усіх досліджуваних.

По-третє, відсутність статистичної диференціації може бути пов'язана із впливом соціальної підтримки та групової згуртованості, які, за даними численних досліджень [43], виступають буфером стресу. Соціальні ресурси – підтримка родини, взаємодопомога серед переселенців, контакт із місцевими громадами – можуть мати більш значущий вплив на рівень невротизації, ніж індивідуально-типологічні особливості. За теорією соціальної підтримки, саме соціальний контекст опосередковує емоційну стабільність індивіда, тоді як роль особистісних чинників стає другорядною.

Крім того, слід звернути увагу на культурно-гендерну специфіку сучасного українського суспільства, у якому відбувається переосмислення традиційних уявлень про маскулінність і фемінність. Війна, зміна соціальних ролей та вимушена міграція спричинили поступове стирання меж між «чоловічими» та «жіночими» патернами поведінки. Багато жінок виявляють високу автономність, рішучість і стійкість, тоді як чоловіки – емпатійність,

турботливість та гнучкість. Це відповідає концепції андрогінності як адаптивної форми гендерної ідентичності, що поєднує риси обох полюсів та забезпечує вищу психологічну гнучкість [42]. Таким чином, зростання частки андрогінних установок у популяції може призводити до зменшення різниць між маскуліnnими й фемінними типами за показниками емоційної стабільності.

Водночас, якщо розглядати результати у координатах континууму гендерних ознак, тенденція, виявлена раніше, зберігається: маскуліnnість залишається пов'язаною з нижчим рівнем невротизації. Це може бути зумовлено тим, що маскуліnnі риси – такі як рішучість, упевненість, орієнтація на дію, автономність і прагнення контролю – відіграють роль захисних механізмів у ситуаціях дезадаптаційного стресу [40]. У термінах концепції копінг-стратегій маскуліnnий стиль поведінки частіше асоціюється з проблемно-орієнтованим копінг, який сприяє активному подоланню труднощів і зниженню рівня емоційного виснаження. Натомість фемінні особистості частіше використовують емоційно-орієнтовані стратегії, що підвищує ризик тривожності або депресивних реакцій у складних умовах.

Отже, результати нашого дослідження дозволяють зробити узагальнений висновок, що у контексті вимушеної міграції вплив гендерної типології на рівень невротизації та психопатизації є відносно слабким і вторинним порівняно із впливом середовищних та ситуаційних чинників. Психологічна адаптація мігрантів, ймовірно, визначається комплексом макро- і мікросоціальних детермінант, серед яких центральне місце посідають соціальна підтримка, тривалість адаптації, досвід травматичних подій та наявність внутрішніх ресурсів резильєнтності. У цьому контексті маскуліnnість може розглядатися не як самостійний фактор, а як один із можливих компонентів особистісної стійкості, що сприяє зниженню емоційної лабільності та підвищенню ефективності адаптаційних процесів. Проте загальний емоційний фон вимушених мігрантів формується переважно

під впливом екзогенних соціально-психологічних умов, що підтверджує системну природу стресу й адаптації в сучасному кризовому середовищі.

Висновки до розділу III

1. Гендерні відмінності соціально-психологічної адаптації демонструють, що представники різних гендерних типів характеризуються відмінними стратегіями адаптації до нових соціальних умов. Для осіб фемінного типу притаманна підвищена потреба у міжособистісній взаємодії та підтримці, що виявляється у найвищих значеннях за шкалою «визнання інших» і водночас – у схильності покладати відповідальність за події на зовнішні обставини. Маскулінний тип характеризується більш вираженою інтернальністю, прагненням до контролю та домінування, що свідчить про орієнтацію на автономність, ініціативу і самостійне подолання труднощів. Андрогінний тип демонструє помірні, збалансовані показники за більшістю шкал, що відображає їхню гнучкість, емоційну стійкість і здатність поєднувати самостійність із соціальною чутливістю. Отже, андрогінність може розглядатися як адаптивний ресурс, що забезпечує найвищий рівень емоційного комфорту в умовах соціальної нестабільності.

2. Гендерні відмінності міжособистісних відносин демонструють наявність достовірних відмінностей лише за шкалою «включення», де найвищі показники спостерігаються у представників маскулінного типу, що вказує на їхню більшу соціальну активність і прагнення до інтеграції у нові соціальні спільноти як способу відновлення контролю над життєвою ситуацією. У андрогінних та фемінних респондентів показники за цією шкалою є нижчими, що вказує на орієнтацію переважно на емоційно насичені, вибіркові стосунки, а не на активне розширення кола контактів. Відсутність значущих відмінностей за шкалами «контроль» і «афект» свідчить про те, що ці аспекти міжособистісної поведінки можуть бути більшою мірою детерміновані ситуативними, ніж гендерними чинниками.

3. Порівняльний аналіз рівнів невротизації та психопатизації не виявив достовірних відмінностей між респондентами з різними типами

гендерної ідентичності. При цьому варто відзначити, що в ході кореляційного аналізу був встановлений лінійний зворотний зв'язок між рівнем маскулінності та невротизацією, який зберігає своє теоретичне значення, проте не набуває статистичної достовірності при аналізі у межах окремих гендерних груп, - що свідчить про те, що в умовах сильного зовнішнього стресу, характерного для ситуації вимушеної міграції, вплив індивідуально-психологічних відмінностей частково нівелюється.

4. У цілому результати дослідження підтверджують, що тип гендерної організації особистості виступає важливим психологічним чинником, який зумовлює специфіку соціально-психологічної адаптації вимушених українських мігрантів. Маскулінність виявляється пов'язаною з орієнтацією на самоконтроль і домінування; фемінність – з міжособистісною залученістю, залежністю від соціального контексту та емоційною вразливістю; андрогінність – із гнучкістю та найвищим рівнем емоційної врівноваженості. Водночас відсутність достовірних відмінностей за показниками дезадаптаційних тенденцій (невротизації, психопатизації) може свідчити про вирівнювальний ефект екстремальних соціальних умов, що однаково впливають на представників усіх гендерних типів.

5. Отримані дані дають підстави розглядати андрогінний тип як найбільш адаптивний у ситуації вимушеної міграції, а маскулінний – як такий, що орієнтований на активне подолання труднощів і соціальну інтеграцію. Фемінний тип, своєю чергою, виявляє більш емоційно-залежну стратегію адаптації, що може супроводжуватися підвищеною потребою у соціальній підтримці. Загалом результати дослідження підтверджують важливість урахування гендерно-рольових особливостей у вивченні процесів психологічної адаптації осіб, які зазнали вимушеного переселення.

ВИСНОВКИ

1. Психологічна адаптація розглядається як складне багатовимірне явище, що може проявлятися у формі процесу, стану або результату взаємодії особистості з соціальним середовищем. Її головним показником виступає рівень гармонійності взаємин людини з оточенням, який зумовлюється узгодженістю між вимогами соціального середовища та індивідуальними діями, балансом між задоволенням власних потреб і потреб інших, а також ефективністю функціонування особистості у соціумі. У науковій літературі переважає позиція про переважно негативний характер психологічної адаптації осіб, які пережили вимушене переселення: для них притаманна тривала дезадаптація, зниження рівня комунікативних і адаптаційних ресурсів, а також суб'єктивне відчуття зниження якості життя після зміни середовища проживання.

2. Аналіз зв'язку між рівнем емоційної нестабільності, тенденцією до порушень особистісної регуляції та виразністю гендерних характеристик серед вимушених українських мігрантів засвідчив, що маскулінність має статистично значущий зворотний зв'язок із проявами невротизації, що вказує на те, що підвищена орієнтація на рішучість, впевненість у власних силах, самоконтроль і готовність діяти в умовах невизначеності супроводжується нижчим рівнем тривожності, емоційної напруженості та схильності до внутрішніх конфліктів. Таким чином, маскулінні риси особистості можна розглядати як потенційний захисний чинник, що сприяє психологічній стабільності та адаптаційній стійкості в умовах життєвих труднощів, спричинених війною та вимушеним переміщенням. Водночас фемінність не виявила достовірних зв'язків ні з показниками емоційної нестабільності, ні з тенденціями до соціальної або поведінкової дезадаптації, що може свідчити про відносну нейтральність цього чинника у контексті переживання стресових ситуацій.

3. Особливості, що характеризують соціально-психологічну адаптацію вимушених українських мігрантів, вказують на наявність різних стратегій реагування на нові соціальні умови залежно від особливостей гендерної структури особистості. Особи з переважанням фемінних рис виявляють підвищену потребу в емоційній підтримці, прийнятті та схваленні з боку оточення, що супроводжується схильністю покладати відповідальність за життєві події на зовнішні обставини. Такі особистості демонструють орієнтацію на міжособистісну взаємодію як основне джерело стабільності в ситуації невизначеності. Представники маскулінного типу, навпаки, характеризуються вираженою орієнтацією на автономність, прагненням до контролю над ситуацією, незалежністю суджень та готовністю брати відповідальність за власне життя. Найбільш збалансовані показники виявлені серед осіб андрогінного типу, які поєднують гнучкість і соціальну чутливість із внутрішньою стійкістю та самостійністю.

4. Результати вивчення особливостей міжособистісної взаємодії вказують, що серед вимушених мігрантів представники маскулінного типу характеризуються більшою соціальною активністю та прагненням до залучення у нові соціальні групи, що слід розглядати як спробу відновити суб'єктивне відчуття контролю над життєвою ситуацією через інтеграцію в соціальні спільноти. Особи фемінного та андрогінного типів, навпаки, тяжіють до підтримання емоційно значущих, вибіркового контактів, що знижує їхню схильність до активного розширення соціального кола, але водночас сприяє глибшій емоційній підтримці у вузькому колі взаємодії. Відсутність статистично значущих відмінностей у проявах контролю та емоційної близькості засвідчує те, що ці аспекти міжособистісної поведінки більшою мірою зумовлені ситуаційними факторами, ніж структурою гендерних характеристик.

5. Порівняльний аналіз невротизації та психопатизації серед мігрантів із різними гендерними типами не виявив достовірних відмінностей між групами. Водночас встановлений в ході дослідження зворотний лінійний

зв'язок між виразністю маскулінності та рівнем невротизації підтверджує теоретичне припущення про роль особистісної активності, самоконтролю та орієнтації на дію як чинників, що знижують вразливість до стресу. Проте в умовах екстремального зовнішнього тиску, характерного для вимушеної міграції, вплив індивідуально-психологічних відмінностей частково нівелюється, поступаючись місцем загальним адаптаційним механізмам, характерним для ситуації тривалої невизначеності.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження була підтверджена.

Література

1. Агаєв Н.А., Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В., Ткаченко В.В. Збірник методик для діагностики негативних психічних станів військовослужбовців: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 234 с.
2. Алексеєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Бирик Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія / [за ред. Т.Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
3. Блинова О. Є. Психологічні чинники стресу акультурації мігрантів. *Наука і освіта* : Науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України /гол. ред. О. Я. Чебикін. 2010. № 3, квітень. С. 12-16.
4. Блинова О.Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Т. 1; №3. С. 111-117.
5. Богучарова О. І., Ткаченко Н. В. Копінг-стратегії як фактор "позитивної" адаптації вимушених мігрантів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Психологія*. 2016. Вип. 22. С. 27-36.
6. Брацюнь О.П. Соціально-демографічна та емоційно-психологічна характеристика українців, які покинули Україну внаслідок російської військової агресії. *Терапевтика*. 2023. Вип. 3, вип. 4. С. 56-62.
7. Волошин С.М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2019. № 9. С. 73-76.

8. Гарькавец С.О. Гендерні особливості інсталяції образи. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Psychology*. 2016. № 59. С. 59-64.
9. Гордієнко Н.В., Навошицький М.Т. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. *The 10th International scientific and practical conference «Science, innovations and education: problems and prospects»* (May 4-6, 2022) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2022. P. 323-333.
10. Григоренко І.О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка». Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
11. Гуляєва А. С. Психологічні особливості вимушеного переселення. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський*. 2017. 37. С. 66-75.
12. Дерев'янка С. Внутрішньо переміщені особи: проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 1 (87). С. 199-216.
13. Дікова Я. Є. Особливості соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в сучасному українському суспільстві. Одеса, 2020. 89 с.
14. Зелінська Я. Ц. Досвід корекції емоційної складової Я-образу вимушено переміщених осіб засобами арт-терапії. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 42-48.
15. Зінченко О.С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 47-53.
16. Кердивар В.В. Христенко В.Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. Харків, 2021. 143 с.

17. Лавер О. Г. Глобальні проблеми людства початку ХХІ ст. (на прикладі біженців, вимушених переселенців та нелегальних мігрантів). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*. 2016. Вип. 2. С. 67-74.

18. Лазоренко Б. П. Технології реабілітації та реадaptaції вимушено переміщених осіб: досвід Чернігівської школи соціально-психологічної допомоги. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2019. Вип. 43. С. 82-94.

19. Львовчикіна А. М. Організація соціальної та психологічної допомоги біженцям і переселенцям. *Перспективита інновації науки*. 2022. №12 (17). С. 379-390.

20. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2016. Вип. 12. С. 131-138.

21. Максименко Ю.Б., Морозова-Йоханнессен О.В. Психологічні особливості особистісних змін переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Норвегії). *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 69(5). С. 90-97.

22. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6-11.

23. Мальчикова Д. С., Ковальова К. І., Лозова Л. В. Вимушена зміна зайнятості та основні потреби внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнного конфлікту на Сході України та анексії Криму. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2018. Вип. 8. С. 92-97.

24. Могильова Н.М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід

України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. №2. С.81-85.

25. Ніконова Д.О. Внутрішня міграція в Україні: чинники впливу. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2016. Вип. 10 (1). С. 89-94.

26. Нікоряк Р. А. Оцінка якості життя вимушених трудових мігрантів та учасників бойових дій в умовах соціального стресу. *Клінічна та експериментальна патологія*. 2018. Т. 17, № 2. С. 50-53.

27. Новікова О. Ф., Шамілева Л.Л. Соціальна справедливість у процесах вимушеного переселення: оцінка та пріоритети досягнення. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 109-120.

28. Острова В.Д. Проспективна ідентичність як чинник соціальнопсихологічної адаптації студентської молоді. Дис... к. психол. н. 19.00.05. Київ, 2015. 193 с.

29. Педоренко В.М. Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Німеччини). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Психологія»*. 2023. № 5. С. 5-10.

30. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. 2022. *Social Work and Education*. Vol. 9, No. 1. P. 91-100.

31. Попова О. О. Чинники неефективності соціальної комунікації вимушених мігрантів у приймаючому суспільстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2020. Вип. 44. С. 43-49.

32. Поспелова І., Касьянова О., Клосс Г. Особливості соціально-психологічної адаптації осіб із різним ставленням до невизначеності. *Наука і освіта*. 2023. № 2. С. 110-120.

33. Путінцев А.В., Пащенко Ю.Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. №9. С. 110-121.
34. Риндзак О.Т. Соціокультурні аспекти інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. *Регіональна економіка*. 2016. № 3. С. 120-127.
35. Семікіна О.Є., Федченко В.Ю., Явдак І.О., Череднякова О.С., Волкова С.О. Особливості емоційного стану у внутрішньо переміщених осіб. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2020. № 13. С. 23-28.
36. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 69–79.
37. Сікора Я.Б. Адаптація як об'єкт наукового дослідження: психолого-педагогічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2022. Вип. 2(51). С. 135-139.
38. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. *Митна справа*. 2015. № 2(2.2). С. 154-159.
39. Солдатова О. С. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо-переміщених осіб. «UChoice: 4P» *Ukrainian Choice: Public Policy, Politics, Psychology*: матер. Третьої міждисципл. наук-практ. конфер. (м. Одеса, 6 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 80-83.
40. Спринська З.В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №6. С. 50-56.
41. Твердохвалова Ю.Л. Огляд психодіагностичних методик для забезпечення певних запитів. Харків, 2023. 18 с.

42. Тітат І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. №4(59). С. 57-68.

43. Тищенко Л.В., Бондар Т.М. Гендерні аспекти професійних компетенцій управління бізнесом. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2019. № 65. С. 65-69.

44. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. пр. Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320-342.

45. Церковний Д., Церковна М., Церковний А. Гендерні кореляції при діагностиці за допомогою f-шкали. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2016. № 1150.

46. Шпортун О.М. Фізіологічні, гендерні та психологічні відмінності почуття гумору. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2016. № 59. С. 98-103.

47. Ярошенко А., Семигіна Т. Апробація україномовних версій опитувальників для вивчення гендерних упереджень. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10, No. 2. pp. 195-210.

48. Bandura A. Self-Regulation of Motivation and Action through Goal Systems. In V. Hamilton, G. H. Bower, & N. H. Frijda (Eds.). *Cognitive Perspectives on Emotion and Motivation*. 1988. P. 37-61.

49. Barnes M. L., Bodin Ö., Guerrero A. M., McAllister R. J., Alexander S. M., Robins G. The social structural foundations of adaptation and transformation in social–ecological systems. *Ecology and Society*. 2017. №22(4):16. P. 20-34.

50. Beiser M., Hou F. Predictors of positive mental health among refugees. *Results from Canada's General Social Survey*. 2017. 54. P. 21-36.

51. Correa-Velez I., Gifford S.M., McMichael C. The persistence of predictors of wellbeing among refugee youth eight years after resettlement in Melbourne, Australia. *Soc Sci Med.* 2015. Oct; 142. P. 163-168.
52. Démurger S., Li S. Migration, remittances and rural employment patterns: Evidence from China. *Research in Labor Economics*, 37:1, 2013. P. 31-63.
53. Engbersen, G., Snel E. Liquid migration. *Dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows*. 2013. 346p.
54. Erikson E.H. *Childhood and Society*. New York: Norton, 1950. 448 p.
55. Folke C., Carpenter S. R., Walker B., Scheffer M., Chapin T., Rockstrom J. Resilience thinking: integrating resilience, adaptability and transformability. *Ecology and Society*. 2010. 15(4):20.
56. Frankl V. *Man's search for meaning: an introduction to logotherapy*. Boston : Beacon Press, 1992. 196 p.
57. Freud S. The Ego and the Id. In J. Strachey et al. (Trans.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIX. London: Hogarth Press. 1923. P. 12-66.
58. Gibson J., McKenzie D., Stillman S. Accounting for selectivity and duration-dependent heterogeneity when estimating the impact of emigration on incomes and poverty in sending areas. *Economic Development and Cultural Change*, 61:2, 2013. 247–280.
59. Kelly G. A. The autobiography of a theory. In B. A. Maher (Ed.), *Clinical psychology and personality: The selected papers of George Kelly*. New York: Wiley, 1969. P. 46-65.
60. Maslow A. H. A theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943. 50. P. 370-396.
61. Mead G. H. *The Individual and the Social Self: Unpublished Essays* by G. H. Mead. Ed. by David L. Miller. University of Chicago Press. 1982. 419 p.

62. Morrison T. H., Adger W. N., Brown K., Lemos M. C., Huitema D., Hughes T. P. Mitigation and adaptation in polycentric systems: sources of power in the pursuit of collective goals. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2017. 8(5):e479.

63. Nelson D. R., Adger W. N., Brown K. Adaptation to environmental change: contributions of a resilience framework. *Annual Review of Environment and Resources*. 2007. 32. P. 395-419.

64. Piaget J. Development and learning. *Journal of Research in Science Teaching*. Vol. 2, Issue 3. P. 176-186.

65. Priebe S., Jankovic Gavrilovic J., Bremner S., Ajdukovic D., Franciskovic T., Galeazzi G. M., Kucukalic A., Lecic-Tosevski D., Morina N., Popovski M., Schützwohl M., Bogic M. Psychological symptoms as long-term consequences of war experiences. *Psychopathology*. 2013. 46(1). P. 45-54.

66. Ravenstein E. The Laws of migration. *Journal of the Statistical Society*. 1885. № 46. 114-121.

67. Rogers C. R. Empathic: An Unappreciated Way of Being. *The Counseling Psychologist*. 1975. 5(2). P. 2-10.

68. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychology Monographs: General and Applied*. 1966. №80. P. 1-28.

69. Rotter J. B. Some implications of a social learning theory for the prediction of goal directed behavior from testing procedures. *Psychological Review*. 1960. №67. P. 301-316.

70. Schellenberg J. A. Masters of Social Psychology. Oxford University Press. 1978. 671p.

71. Thibaut J. W., Kelley H. H. The social psychology of groups. Routledge, 1959. 526 p.

72. Tolman E. C. A New Formula for Behaviorism (англ.). *Psychological Review*. 1922. Vol. 29, no. 1. P. 44-53.

73. Vogel D. Flüchtlingspolitik als Tragische Wahlhandlung. *In acta demographica 1994–1996*. Ed. Galler, H. , Steinmann, G. and Wagner, G. Heidelberg: Physica, 1996. P. 69-81.

74. Walker B., C. S. Holling, S. R. Carpenter, and A. Kinzig. Resilience, adaptability and transformability in social–ecological systems. *Ecology and Society*. 2004. 9(2):5. P. 139-152.

АНОТАЦІЯ

Мальцева Є. Гендерні особливості психологічної адаптації вимушених українських мігрантів: кваліфікаційна робота магістра / Є. Мальцева. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. – 54 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню психологічної адаптації вимушених українських мігрантів з урахуванням гендерної специфіки їхнього особистісного реагування на умови вимушеного переселення. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, а також містить 10 таблиць і список використаних джерел, який налічує 74 найменування. У першому розділі представлено теоретичний аналіз феномену психологічної адаптації, розкрито особливості цього процесу в контексті вимушеної міграції та окреслено роль гендерних відмінностей у перебігу адаптаційних механізмів. У другому розділі наведено мету і завдання дослідження, описано вибірку, що включала 65 осіб віком від 18 до 71 року, які були змушені залишити Україну через війну та перебували в різних країнах світу. Також викладено загальну характеристику організації емпіричного дослідження. У третьому розділі подано результати аналізу гендерних особливостей прояву психологічної адаптації, міжособистісних відносин та емоційного стану мігрантів, а також описано виявлені відмінності у рівні невротизації, психопатизації та специфіці адаптаційних стратегій представників різних гендерних типів.

Ключові слова: психологічна адаптація, гендерні особливості, вимушені мігранти, емоційний стан, міжособистісні відносини, адаптаційні стратегії.

ANNOTATION

Maltseva Ye. Gender-Specific Features of Psychological Adaptation of Forced Ukrainian Migrants: Master's Thesis / Ye. Maltseva. – Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. – 54 p.

The master's thesis is devoted to the study of the psychological adaptation of forced Ukrainian migrants, taking into account the gender-specific characteristics of their personal responses to the conditions of forced relocation. The work consists of an introduction, three chapters, conclusions, 10 tables, and a list of references comprising 74 sources. The first chapter presents a theoretical analysis of the phenomenon of psychological adaptation, outlines its features in the context of forced migration, and highlights the role of gender differences in the functioning of adaptation mechanisms. The second chapter specifies the aim and objectives of the study and provides a description of the sample, which included 65 individuals aged 18 to 71 who were forced to leave Ukraine due to the war and resided in various countries worldwide. This chapter also contains a general description of the empirical research procedure. The third chapter presents the results of the analysis of gender-specific features of psychological adaptation, interpersonal relations, and emotional states of migrants, as well as the identified differences in the levels of neurotization, psychopatization, and the specifics of adaptation strategies among representatives of different gender types.

Keywords: psychological adaptation, gender differences, forced migrants, emotional state, interpersonal relations, adaptation strategies.